

İşkencenin Önlenmesi Bağlamında Hukukun Üstünlüğü ve Ahlak İlişkisi*

Güneş Atay ÜNÜVAR**

Öz

Lon L. Fuller'a göre hukuk, ancak insanları kendi düzenine tabi kılabilecek durumdaysa hukuk olabilir. Bunu başarabilmek için hukuk, kişileri genel kurallar aracılığıyla yönetmeli ve bu kurallar ilan edilmiş, anlaşılabilir, ileriye dönük, birbiriyle uyumlu, uygulanabilir, istikrarlı olmalı ve resmi işlemler ile ilan edilen kurallar arasında bir örtüşme bulunmalıdır. Hukukun üstünlüğü prensipleri olarak kabul edilen bu sekiz ilke bir düzeni hukuk sistemine dönüştürmek için olmazsa olmazdır. Hukukun üstünlüğü, Fuller'ın görüşünde, kişileri haysiyet sahibi failer olarak değerlendirdiğinden ve keyfi yönetimlerin ahlaki talepleri ihlal etmeye yönelik uygulamalarını sınırlayabileceğinden ahlaki bir değer taşır. Hukuki pozitivistler ise bu prensiplerle etik arasında zorunlu bir ilişki kurulamayacağını ileri sürerek hukukun üstünlüğünü araçsal bir konuma indirgerler. Bu çalışmada ilk olarak Fuller'ın prosedürel doğal hukuk teorisiyle pozitivistlerin karşı argümanları değerlendirilmekte, daha sonra Bush yönetiminin soruşturmalarda işkence yöntemleri kullanabilmesinin

*Bu makale, Türkiye Cumhuriyeti'nin desteğiyle, yazarın Birmingham Üniversitesi Uluslararası Hukuk, Etik ve Politika programındaki 'To What Extent Does the Rule of Law Have Moral Value?' adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Güneş Atay Ünüvar, Doktora Öğrencisi, Middlesex Üniversitesi Hukuk Bölümü, Londra, Birleşik Krallık | MPhil/PhD Student Middlesex University School of Law, London, the United Kingdom.

✉ gu044@live.mdx.ac.uk • ORCID 0000-0002-6487-8504.

✉ **Atıf Şekli | Cite As: ÜNÜVAR, Güneş Atay:** 'İşkencenin Önlenmesi Bağlamında Hukukun Üstünlüğü ve Ahlak İlişkisi', SÜHFD, C. 31, S. 3, 2023, s. 1603-1637.

✉ **İntihal | Plagiarism:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

✉ Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ancak Fuller'ın ortaya koyduğu prensiplerin ihlali ile mümkün olduğu ortaya konarak hukukun üstünlüğünün işkencenin önlenmesi bağlamında ahlaki değeri haiz olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hukukun Üstünlüğü • Lon L. Fuller • Prosedürel Doğal Hukuk • Hukuki Pozitivizm • İşkence

The Relationship Between the Rule of Law and Morality in the Context of Preventing Torture

Abstract

According to Lon L. Fuller, law can only be law if it is capable of subjecting people to its own order. In order to achieve it, law must govern subjects with general rules, and these general rules must be promulgated, understandable, prospective, consistent with each other, practicable, stable; and there must be congruence between the official actions and the general rules promulgated. These eight canons considered as the principles of the rule of law are essential to make an order a legal system. In view of Fuller, the rule of law has moral value due to the fact that it treats legal subjects as agents having dignity and it can restrict arbitrary rulers' practices violating moral demands. Legal positivists, on the other hand, reduce the rule of law to an instrumental position arguing that a necessary connection between the eight principles and ethics cannot be established. In the article, firstly Fuller's procedural natural law theory and positivists' counter arguments are evaluated, then it is claimed that the rule of law has moral value in the context of preventing torture by demonstrating that the Bush administration's ability to use torture methods in investigations was only possible with the violation of Fuller's canons.

Keywords

The Rule of Law • Lon L. Fuller • Procedural Natural Law • Legal Positivism
• Torture

Giriş

Hukuk ile ahlak arasındaki ilişki hukuk felsefesi tarihindeki temel çalışma alanlarından biridir. Bu konuda farklı ve rekabet içerisindeki yaklaşımlara sahip doğal hukuk ile hukuki pozitivizm en önemli iki gelenek olarak dikkat çekmektedir.¹ Hart'ın ifadesiyle, doğal hukuk

¹ COYLE, Sean: Modern Jurisprudence: A Philosophical Guide (Bloomsbury Publishing, 2014), s. 11.

hukukun belli ahlaki prensiplerle uyumluluğunu zorunlu görürken, hukuki pozitivizm hukuk ile ahlaki taleplerin ayrılabilirliğini savunmaktadır.² Bu iki ekol arasındaki çekişmenin önemli duraklarından birisinin Fuller-Hart tartışması olduğu düşünülebilir.³ Fuller doğal hukuk savlarıyla ilişkilendirilirken, Hart pozitivist geleneğin öncü isimlerinden biri olarak görülür.⁴ Fuller hukuk ahlak ilişkisini irdelerken maddi hukuk normlarından ziyade usul kurallarını mercek altına alarak doğal hukuk düşüncesine yeni bir yol açmıştır.

Fuller'in görüşüne göre hukuk kendine özgü karakteristik özellikleri haiz bir yönetim şeklidir.⁵ Bir başka deyişle, hukuk düzeni diğer düzen türlerinden ayırt edilebilecek şekilde kendine has özellikler gösterir. Bir düzeni hukuk düzeni haline getiren bu özellikler, Fuller tarafından *hukukun iç ahlakı* şeklinde adlandırılan sekiz ilkeyle açıklanmaktadır. Bu ilkeleri kısaca özetlemek gerekirse: hukuk kendisine tabi olanları genel kurallar aracılığıyla yönetmeli ve bu kurallar ilgililerin ulaşabileceği şekilde duyurulmalı, anlaşılabilir, ileriye dönük, birbiriyle uyumlu, uygulanabilir, istikrarlı olmalı ve resmi işlemler ile ilan edilmiş kurallar arasında bir örtüşme bulunmalıdır.⁶

Fuller'in ortaya koyduğu ilkeler hukukun iç ahlakı, *yasallık ilkesi* veya *hukukun üstünlüğü* şeklinde isimlendirilebilmektedir. En basit haliyle kişileri hukuka bağlı kalarak yönetmek şeklinde tanımlanabilen hukukun üstünlüğü kavramı bu makalede yukarıda sayılan sekiz ilkeye gönderme yaparak kullanılmaktadır.

Fuller, hukukun üstünlüğüne ilişkin iki önerme ileri sürmüştür. Bunlar hukuki düzen olma iddiasındaki her düzen sekiz prensibi belli bir ölçüde karşılamalı ve bu prensipler ahlak ile ilişkilendirilebilir önermeleridir.⁷ Fuller'in açıklamalarında, ikinci önermesini iki tez ile desteklediği söylenebilir. Sekiz ilke ile sınırsız bir

² HART, H.L.A.: The Concept of Law (3rd ed, Clarendon Press 2012), s. 185-186.

³ AKI, İrem: "Hart-Fuller Tartışması, Neden Anlaşamıyorlar?", Ankara Barosu Dergisi, 76(3), 2018.

⁴ RUNDLE, Kristen: Forms Liberate: Reclaiming the Jurisprudence of Lon L Fuller (Bloomsbury Publishing Plc, 2013), s. 1.

⁵ FULLER, Lon L.: The Morality of Law (revised ed. New Haven, Yale University Press, 1969)

⁶ FULLER, The Morality of Law, Chapter II.

⁷ WALDRON, Jeremy: "Positivism and Legality: Hart's Equivocal Response to Fuller" (2008) 82 NYU L Rev 1135, s. 1137.

tiranlık birlikte çatışmaksızın var olamaz ve bu ilkelerin yerine getirilmesi doğası gereği insan onuruna saygı gösterir. Sekiz prensibin ahlaki yönü olup olmadığı konusu literatürde geniş çapta tartışılmıştır. Doğal hukuk ekolüne yakın düşünürler hukukun üstünlüğünün ahlak ile güçlü bir bağlantısı olduğu fikrini desteklemiştir.⁸ Buna karşın özellikle pozitivist hukukçular Fuller'ın ilkelerini hukukun etkinliği açısından kullanışlı bulsalar da onları ahlaki olarak nötr addetmektedir.⁹

Bu çalışmanın amacı hukukun üstünlüğünün ahlaken nötr olmadığını ve sınırlı da olsa ahlaki değeri olduğunu göstermeye çalışarak yukarıda bahsedilen tartışmaya mütevazı bir katkıda bulunmaktır. Araştırma kapsamında önce Fuller'ın hukukun iç ahlaki konsepti izah edilecek ve bunu Hart ve Joseph Raz tarafından yöneltilen eleştirilerin değerlendirilmesi takip edecektir. Daha sonra prosedürel ilkelerden oluşan hukukun iç ahlakının maddi hukuk normlarına tesiri tartışılacaktır. Burada, Fuller'ın prensiplerinin topluma ahlaki bir katkı sağladığı iddia edilecektir. Bu hususta, toplumun tahammül sınırlarını zorlayan derecedeki ahlak dışı uygulamaları hukukun üstünlüğüne bağlı kalarak gerçekleştiriminin pek mümkün görünmediği tezi savunulacaktır. Başka bir ifadeyle, usule ilişkin görünen sekiz ilkenin çizgiyi aşan bazı maddi kötülükleri sınırlamada hayati bir rolü olduğu belirtilecektir. Bahsedilen çizginin tüm zamanlar ve mekanlarda geçerli olan yüksek bir hukuktan değil, belirli bir toplumca güçlü ve yaygın şekilde paylaşılan ve zamanla değişmeye açık ahlaki değer yargılarına atıfta bulunduğu altını çizmek gerekmektedir.

Rejimler ister adil ister zalim olarak nitelendirilmeyi hak etmiş olsun, meşruiyet elde etmek veya mevcut olanı kaybetmemek için

⁸ Bu konudaki bazı çalışmalar için bkz: MURPHY, Colleen: "Lon Fuller and the Moral Value of the Rule of Law" (2005) 24 Law and Philosophy 239; SIMMONDS, Nigel: Law as a Moral Idea (Oxford University Press, 2007); WALDRON, Jeremy: "How Law Protects Dignity" (2012) 71 Cambridge LJ 200; LUBAN, David: "The Rule of Law and Human Dignity: Re-examining Fuller's Canons" (2010) 2 Hague Journal on the Rule of Law 29; NADLER, Jennifer: "Hart, Fuller and the Connection between Law and Justice" (2008) 27 Law and Philosophy 1.

⁹ Bazı pozitivist eleştiriler için bkz: HART, H.L.A.: "Lon L. Fuller: The Morality of Law" (1965) 78 Harvard Law Review 1281; RAZ, Joseph: "The Rule of Law and its Virtue" in The Authority of Law: Essays on Law and Morality (Oxford, Clarendon Press, 1979) Ch 11; KRAMER, Matthew: "Scrupulousness without Scruples: A Critique of Lon Fuller and His Defenders" (1998) 18 Oxford J Legal Stud 235. Fuller'ın kuramına pozitivism dışından gelen eleştirilere örnek vermek gerekirse bkz: DWORKIN, Roland: "The Elusive Morality of Law" (1965) 10 Vill L Rev 631.

toplumun en temel değer yargılarını onaylama veya en azından onaylıyormuş gibi görünme ihtiyacı hissederler. Zira aksi halde destekçilerinin bağlılığında azalma meydana gelebilir. Dahası, günümüzde, rejimler sadece kendi toplumlarının değer yargılarını dikkate almakla kalmayıp milletlerarası sistemde benimsenen ve dayatılan asgari etik kuralları da göz önünde bulundururlar. Otoriter rejimlerce yönetilenler de dahil olmak üzere hemen hemen her toplum küresel bir ilişki ağına bir biçimde entegre olmuştur. Öyle ki, uluslararası sözleşmelerle hukuken tanınıp güvenceye alınan belli ortak ahlak standartları olan bir küresel toplumdan bahsetmek mümkündür. En zayıfından en güçlüsüne kadar her devlet küresel toplumdan izole edilmeye karşı belli bir ölçüde savunmasız görünmektedir. Bu nedenle, ortak ahlak standartlarını ihlal etmemek ya da etmiyor görünmek her yönetim için oldukça önem arz etmektedir.

Fuller'ın prensiplerinin tam olarak uygulandığı bir hukuk sisteminde hükümet eylemlerini tam olarak gizleyemeyeceği için ulusal ve uluslararası arenada paylaşılan temel değer yargılarına saldırıya teşebbüs ettiğinde büyük bir baskı hissedecektir. Bu iddiayı somutlaştırmak için Bush yönetiminin teröre karşı savaşta ahlaken kabul edilen standartları aşan ve işkenceye varan eylemleri detaylı şekilde incelenecektir. İncelemenin sonunda hukukun üstünlüğünü, bilhassa da aleniyet, anlaşılabilirlik ve resmi işlemler ile ilan edilmiş kurallar arasında örtüşme ilkeleri ihlal edilmeksizin işkencenin yapılmasının pek mümkün olmadığı ileri sürülecektir. Nihayet, Fuller'ın prensipleri aracılığıyla bir hukuk sisteminin sınırsız bir otoriteden farklılık kazandığı ve bu nedenle hukukun üstünlüğünün ahlaki talepler lehine bir fark yarattığından ahlaki açıdan nötr bir araç olmadığı sonucuna varılacaktır.

I. Fuller'ın Hukukun İç Ahlakı Kavramı

Doğal hukuk geleneğindeki klasik düşünürler hukuku kanun koyucunun iradesinden ibaret görmemiş ve maddi normlar bakımından zorunlu olarak ahlakla ilişkili olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Fuller ise farklı bir yaklaşımla hukuk yapma girişiminin usul ilkeleri açısından ahlaki bir değere sahip olduğunu savunmuştur. Fuller'a göre kanun koyucunun işi “insan davranışını kuralların yönetimine tabi

kılma girişimidir".¹⁰ Bir diğer ifadeyle, hukukun amacı insanların takip edebileceği bir düzen oluşturmaktır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için hukuk düzeni, kişilerin kurallara nasıl uyabilecekleri sorusuna dikkat edilerek inşa edilmelidir. Fuller, ünlü Kral Rex anlatısında hukuk sistemi inşa ederken kanun koyucunun hangi hatalardan uzak durması gerektiğini anlatmaktadır.

İlgili anlatıda, büyük bir kanun koyucu olarak hatırlanmak isteyen Kral Rex sekiz farklı şekilde başarısız olmaktadır. Saltanatı sırasında Rex ya genel kurallar koymayı başaramaz ya da kuralları anlaşılabilir veya gizli veya geçmişe dönük veya birbiriyle tutarsız olur ya da imkânsız taleplerde bulunmakta veya takip edilemeyecek hızda değişmektedir. Bu sorunlar çözülecek olsa bile ilan edilmiş kurallar ile idarenin fiilleri arasında örtüşme olmaz.¹¹

Görünen o ki, Rex'in hikayesi, hükümdarın emir ve iradesinin bir hukuk sistemi yaratmak için yeterli olmadığı görüşünü destekleme için faydalı bir örnek teşkil etmektedir. Fuller'a göre Rex, kendisine tabi kişilere hayatlarını nasıl sürdürecekleri hususunda rehberlik edemediği için hukuk düzeni kuramamıştır. Bir kanun, kişilerden imkânsız olan bir şeyi yapmalarını isterse, insanlar buna itaat edemez. Benzer şekilde, yönetim kurallara aykırı hareket ederse, insanlar ne yapacaklarını planlayamaz. İnsanların takip edebileceği bir düzen kuramayan ve hukukun amacını gerçekleştiremeyen bu başarısız girişimler bir hukuk sistemini yaratmak için gerekenler hakkında bize yardımcı olabilir. Fuller'a göre, böyle bir başarısız sonuçtan kaçınmak için hukuk düzeni genel kurallardan oluşmalı ve bu genel kurallar ilan edilmiş, anlaşılır, geçmişe uyarlanmayan, birbiriyle uyumlu, gerçekçi ve istikrarlı özellikler göstermeli ve yönetim de kurallarla paralel şekilde hareket etmelidir. O, böylece sekiz ilkeye uymanın bir hukuk sistemi yarattığı sonucuna varır. Bu ilkelerden herhangi birine uyma konusunda kesin bir başarısızlığa uğrayan bir düzen kötü bir hukuk sistemi değildir, zira o hukuk olarak nitelendirilemez.¹² Başka şekilde söylemek gerekirse, sekiz ilke hukuk yapmanın doğal kanunlarıdır. Fuller, belirttiği ilkeleri ev inşa etmek için marangozluğun doğal kanunlarına benzetmektedir.¹³

¹⁰ FULLER, *The Morality of Law*, s. 96; AKI, İrem: "Hukukun İç Ahlakı: Lon L. Fuller'ın Görüşleri Çerçevesinde Bir İnceleme", *AÜHFD*, 64(1), 2015, 1-35.

¹¹ FULLER, *The Morality of Law*, s. 33-38.

¹² FULLER, *The Morality of Law*, s. 39.

¹³ FULLER, *The Morality of Law*, s. 96.

Marangoz benzetmesi, Fuller'ın kendi kuramını klasik doğal hukuk teorisinden nasıl farklı şekilde konumlandığını anlatmak için kullandığı bir örnek olarak dikkat çekicidir. Ortaya konan sekiz ilke maddi normlardan ziyade prosedürel hükümler içeriyor görüldüğünden Fuller bu prensipleri hukukun iç ahlakı olarak tanımlamayı tercih etmektedir. O, bu ilkelerin çok çeşitli maddi amaçlara etkinlik kazandırma potansiyelini göz ardı etmese de böyle bir olasılığın mevcudiyetinin her türlü maddi niyete hizmet edebilmek anlamına gelmediğini belirtir.¹⁴ Fuller sınırsız bir güç ile yasallık ilkesi arasında uyumsuzluk bulunduğunu ve böyle bir gücün hukukun üstünlüğünün talep ettiklerine zıt olmaya eğilimli olduğunu savlamaktadır. Bir başka deyişle, hukukun iç ahlakı, sınırsız bir gücün aşmaya çalışacağı bir bariyer olacaktır. O, bu düşüncesi için, bayağı bir rejimin tipik örneği olarak ele aldığı Nazi Almanyası'nın alenilik ilkesine uymamasını misal göstermektedir.¹⁵ Benzer şekilde Fuller, Güney Afrika'nın da ırk ayrımcılığına dayanan politikalarını uygulayabilmek için hukukun iç ahlakından ayrıldığını belirtir.¹⁶ Ona göre eğer bahsi geçen rejimler sekiz ilkeye riayet etseydi bu derecede ahlak dışı bir yönetim sergileyemezlerdi.

Fuller'ın hukuk kuramının bir diğer boyutuna gelinecek olursa, hukukun idari emirden farkları üzerinde durmak derinlemesine bir kavrayış sağlamak için önem arz etmektedir. İki kavram da insan davranışlarını yönlendirme amacını taşıma ve otorite, düzen, meşruluk gibi terimleri kullanma konusunda benzerlik taşısa da aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır.¹⁷ İdari emirler genel olarak üst ve ast arasındaki ilişkileri düzenlerken, hukukun birincil amacı yurttaşların birbirleriyle kurduğu ilişkileri düzenlemektir. Astlar, üstlerinin amacına hizmet etmek için idari emirleri uygularken, hukuki özneler ise kendi işlerini yürütmek için hukuk kurallarını takip eder.¹⁸ Ek olarak, idari emirlerin amaçlarına ulaşabilmesi için Fuller'ın öne sürdüğü ilkelere uyması zaruri değildir. Ona göre, ileriye dönüklük ve resmi işlemlerle ilan edilen kurallar arasındaki örtüşme olması idari emirler için

¹⁴ FULLER, *The Morality of Law*, s. 153.

¹⁵ FULLER, *The Morality of Law*, s. 158.

¹⁶ FULLER, *The Morality of Law*, s. 160.

¹⁷ FULLER, *The Morality of Law*, s. 207.

¹⁸ FULLER, *The Morality of Law*, s. 207.

genellikle büyük bir lüzum taşımaz.¹⁹ Bir başka ifadeyle, niyetlenen amaca ulaşmak için böyle bir örtüşme gerekli olmadığından asatların, idari emirlerin önceden duyurulan kurallarla paralel olmasını talep etme hakkından da söz edilemez.

Öte yandan, Fuller'ın görüşünde, hukuk kurallarından beklenen sonucu sağlamak için sekiz ilkeye bağıllık gerekmektedir. İlan edilmiş, birbiriyle uyumlu genel ilkeler olmaksızın hukuk insanlara kendi meselelerinin çözümünde rehberlik edemez. Bu nedenle, hukuki özne ile kanun koyucu arasındaki ilişki ast üst ilişkisinden yapısal olarak farklıdır ve vatandaşların idari yönetimden önceden belirlenmiş kurallara uygun hareket etmesini talep etme hakkı bulunmaktadır. Fuller buradan şu sonuca varır ki kanun koyucu ile vatandaş arasında belli bir ölçüde karşılıklı beklentilerin mevcudiyeti bir hukuk düzeninin işlevinde merkezi bir rol oynamaktadır.²⁰ Bu karşılıklılığın en çok, resmi işlemlerle ile ilan edilmiş kanunlar arasındaki örtüşmeyle ilişkili olduğu söylenebilir.²¹ Fuller'a göre karşılıklılık şöyle izah edilebilir: hukuki öznelerin takip etmeleri beklenen kurallar vardır; onlara uyulduğu takdirde onların davranışlarına bu kuralların uygulanacağı idare tarafından taahhüt edilmektedir.²²

Karşılıklılığın Fuller'ın teorisindeki en mühim kavramlardan biri olduğu belirtilebilir. Ona göre, hukuk sisteminin varlığı, hükûmetin vatandaşa ve vatandaşın hükûmete karşı iç içe geçmiş sorumluluklarının yerine getirilmesine bağılıdır.²³ Bir diğer ifadeyle, kanun koyucu kanunu oluştururken belli bir ölçüde vatandaşlara karşı sorumludur. Bu ilişki biçimden dolayı, Fuller hukukun içkin olarak özneleri haysiyet ve irade sahibi varlıklar olarak değerlendirdiğini düşünmekte ve hukukun bu içkin özelliğine zarar verecek biçimde iç ahlak prensiplerinde yaşanan savrulmaları irade sahibi olma niteliğini yadsıdığından insan onuruna hakaret olarak kabul etmektedir.²⁴ Bu bağlamda, hukukun üstünlüğü, insan onurunun tanınmasına dayandığından ahlakla ilişkilendirilebilir.

¹⁹ FULLER, *The Morality of Law*, s. 208-209.

²⁰ FULLER, *The Morality of Law*, s. 209.

²¹ FULLER, *The Morality of Law*, s. 209.

²² FULLER, *The Morality of Law*, s. 40.

²³ FULLER, *The Morality of Law*, s. 216.

²⁴ FULLER, *The Morality of Law*, s. 162.

II. Ahlak ya da Etkinlik

Hart, Fuller'ın fikirlerinin en kayda değer eleştirmenlerinden biridir ve eleştirileri hukuk felsefesi geleneğini etkilemiştir. Fuller, ortaya koyduğu sekiz ilkeyi ahlak ile ilişkilendirirken, Hart böyle bir kabulün bir kafa karışıklığı gibi göründüğünü belirtmektedir.²⁵ Hart'ın görüşü temelde, amaçlı eylem ile ahlak kavramlarının ayrılığına işaret etmektedir. Örneğin, zehirleme bir amaçlı eylemdir ve amacına ulaşmak için bazı iç ilkelere uyması gerekebilir. Bu iç ilkelere bazıları, “kurbanı kusturabilecek zehirlerden kaçın” veya “şekil, renk vb. özellikleri nedeniyle dikkat çekebilecek zehirlerden kaçın” olabilir. Böyle bir durumda, zehirleyen kişinin uyması gereken bazı kurallar olduğu açıktır ancak bu kuralları “zehirlenmenin iç ahlakı” olarak tanımlamak isabetli olmayacaktır.²⁶ Benzer şekilde, hukukun amacını gerçekleştirmede sekiz ilkenin önem arz ettiği kabul etmek de bu ilkeleri ahlak kelimesine göre sınıflandırmayı gerekli hale getirmeyecektir.

Yine Hart'a göre, Fuller'ın ilkeleri kanun koyucunun maddi amaçlarından tamamen bağımsız şekilde sadece usule ilişkin olduğundan iyi veya kötü her türlü amaca eşit olarak hizmet etme potansiyeline sahiptir. Rex gibi herhangi bir kanun koyucu ahlak dışı olsun ya da olmasın amacına ulaşmak için bu ilkelere dikkat etmek zorunda kalabilir.

Hart, Fuller'ın sekiz ilkeyi marangozluğun doğal kanunlarına benzettiği açıklamasını hatırlatarak, marangozluk ilkelerinin marangoza hasta yatağı yapmak kadar işkence askısı yapabilmesine de olanak tanıdığı belirtir.²⁷ Hart'ın düşüncesi, yasallık ilkesinin tıpkı marangozluk prensipleri gibi ahlaken nötr olduğu ve dolayısıyla Fuller'ın prensipleri ile ahlak arasında zorunlu herhangi bir bağlantının kurulamayacağı sonucuna götürür.

Hart'ın yukarıdaki açıklaması dikkate alındığında onun Fuller'ın ilkelerini temelde bir etkinlik meselesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kanun koyucunun bakış açısına dayanan Kral Rex anlatısının ve “marangozluğun doğal kanunları” alegorisinin, yasallık ilkesini

²⁵ HART, Lon L. Fuller: *The Morality of Law*, s. 1284.

²⁶ HART, Lon L. Fuller: *The Morality of Law*, s. 1286.

²⁷ HART, Lon L. Fuller: *The Morality of Law*, s. 1284.

kanunun etkinliğine indirgeyen bu tür yorumlara açık kapı bıraktığı da söylenebilir.²⁸

Fuller'in dili, çalışmasının etik yönlerinin göz ardı edilmesine ve sadece kanun koyucunun etkinliğine vurgu yapılmasına yol açmış olabilir. Gerçekten de Fuller bahsettiği prensiplerin ana noktasının etkinlik olduğunu iddia etme niyetinde olmasa da yukarıda bahsi geçen anlatı Rex'in kanunlarının etkinliği hususundaki başarısızlığından kaçınmak için bir çare olarak hukukun iç ahlakını öneriyor gibi görünmektedir. Hart'ın Fuller'in hukuk ile ahlak arasında bir bağ kurma girişimi hakkındaki görüşü şu şekilde özetlenebilir: "Yazar, ömrü boyunca amaç kavramına tutkuyla bağlı olmuştur ve bu tutku, bir kişiye ilham kaynağı olabileceği gibi onu kör de edebilir."²⁹

İlk bakışta Hart, sekiz ilke ile ahlaki talepler arasında zorunlu bir ilişki olmadığı görüşünü öne sürerken haklı görünmektedir. Kanunların açık, anlaşılır ve ileriye dönük olması ahlaki değer olarak kabul edilmeyebilir. Bu ilkelerin yerine getirilmesi ahlaki açıdan iyi hedeflere ulaşılacağını garanti etmeyebilir. Bununla birlikte, iyi ve kötü amaçlara hizmet etme olasılığının bulunması, hukukun üstünlüğünün ahlaki açıdan tarafsız olduğu anlamına gelmediği savunulabilir. Fuller'in haklı olarak işaret ettiği gibi, çeşitli amaçlara etkinlik kazandırmak ile hiçbir sınır olmaksızın her türlü tasarrufa hizmet etmek farklı şeylerdir. Ayrıca, hukukun iç ahlakının rolünü derinlemesine anlamak için onun varlığı ile yokluğu arasındaki farkı incelememiz gerekmektedir.

Hukukun üstünlüğüne uymak ahlaki taleplerin lehine katkı sağlıyorsa ve onu ihlal etmek bu taleplerle çelişen eylemlerin artmasına izin veriyorsa, bu durumda hukukun üstünlüğü kavramının ahlaki bir yönü olduğu kabul edilmelidir. Marangozluk ilkelerinin göz ardı edilmesinin etik dışı tutumlarda artışa neden olması beklenmemektedir. Aynı şekilde Hart'ın örnek verdiği zehirleme prensiplerinden ayrılmanın da ahlaki değerlerde zarara yol açtığını iddia etmek de tartışmalı olacaktır. Fuller'in ilkeleri ise, prosedürel olmaları nedeniyle doğası gereği ahlaki bir içeriğe sahip olmayabilir. Ancak usul ilkeleri ile etik dışı sonuçlardan kaçınma arasında güçlü bir ilişki varsa hukukun üstünlüğü ahlakla bir şekilde ilişkilidir sonucuna ulaşabiliriz. Bu argüman aşağıda

²⁸ RUNDLE, s. 105-106.

²⁹ HART, Lon L. Fuller: The Morality of Law, s. 1296.

ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada daha fazla değerlendirme yapılmayacaktır.

Fuller'ın pozitivist eleştirmenlerinden bir diğeri de hukukun üstünlüğü hakkında önemli çalışmalar yaparak hukuk felsefesini etkilemiş Joseph Raz'dır. Raz hukukun üstünlüğünü tarif ederken doğrudan Fuller'a atıfta bulunmasa da ilkeleri Fuller'ınkinden farklı değildir. Raz'a göre hukukun üstünlüğü kavramının iki temel özelliği bulunmaktadır: insanlar hukukla yönetilmeli ve hukuk insanlara eylemlerinde yol gösterebilmelidir.³⁰ Hukukun yol gösterici olabilmesi için Raz belirli ilkelerin benimsenmesi gerektiğini ifade eder. Bunlardan bazıları: "tüm yasalar ileriye dönük, açık ve nispeten istikrarlı olmalı; yargının bağımsızlığı güvence altına alınmalı, suçları önleyecek kurumların takdir yetkisinin kanunu saptırmasına izin verilmemelidir."³¹

Fuller'ın ortaya koyduğu prensipler ile büyük benzerlik gösterdiği açık olan bu ilkeler Raz'a göre usule ilişkindir ve özgürlük veya eşitlik gibi maddi normların korunması veya garanti edilmesiyle ilişkilendirilmesi oldukça zordur.³² Hukukun üstünlüğü öngörülebilirlik sağlaması açısından değerli olsa da kamu otoritelerinin herhangi bir müdahalesini engellemediği için insanlara daha fazla siyasi özgürlük sağlamadığını gerekçe gösteren Raz hukuk devletinden ayrılmadan da ağır insan hakları ihlallerinin olabileceğini belirtmektedir.³³

Raz'a göre, hukuk ile hukukun üstünlüğü arasındaki bağlantı bıçak ile keskinliğe benzetilebilir. Keskinlik bıçak için iyi bir özelliktir hatta tanımlanmasında hayati bir unsurdur. Bir bıçak kesme yetkinliği olmadığı sürece bir bıçak değildir. Hukuk da insanların fiillerine yol gösterebildiği sürece hukuktur.³⁴ Keskin olmak bir bıçak için iyidir ancak keskinlik menfi amaçlar için kullanılabilir. Aynı şekilde hukukun insanlara yön verebilme yetkinliği ahlak dışı amaçlara hizmet edebilir. Bu nedenle hukukun üstünlüğü, Raz'ın ifadesiyle hukukun içkin bir değeridir lakin ahlaki bir değer değildir.³⁵

³⁰ RAZ, s. 213.

³¹ RAZ, s. 214-218.

³² RAZ, s. 214.

³³ RAZ, s. 220.

³⁴ RAZ, s. 226.

³⁵ RAZ, s. 226.

Raz, kamusal otoritenin yaratabileceği tehlikeyi azaltma hususunda hukukun üstünlüğünün bir fark yarattığını kabul etmektedir. Ancak yazara göre bu fark aslında bir negatif değerdir çünkü hukukun üstünlüğünün tek olumlu özelliği yine hukuk tarafından yaratılan olumsuzluğu azaltmaktan ibarettir ve bu nedenle ahlakilik söz konusu değildir.³⁶

Razı'nın negatif değer görüşü, hukukun sekiz ilkeye uyarak ahlaki taleplerle daha uyumlu olabileceği argümanına yeterli bir cevap gibi görünmeyebilir. İlk olarak, politik otorite ile hukukun üstünlüğü kavramlarının farklılığına dikkat çekmek gerekir. Bu bağlamda, politik otorite kamu gücüne dayalı yaptırımlar yoluyla kendisine tabi olanlar üzerinde tasarrufta bulunabilen bir erk olarak tanımlanabilir. Hukukun üstünlüğü ise politik otoritenin de uyması gereken belli kural ve sınırlamaların olduğunu kabul eden bir prensiptir. İktidarın doğası gereği kişileri kontrol altına almak amacıyla etik değerleri ihlal edip etmediğini göz ardı ederek tasarruflarda bulunmaya yatkın olduğu ileri sürülebilir. Güç, menfaat elde etmek için kötülük yapabilir. Hukukun üstünlüğü ise bu eğilimi sınırlandırabilir ve politik gücün sebep olduğu ahlaki yanlışlıkları azaltabilir. Bu nedenle, hukukun üstünlüğünün sadece kendisinin yarattığı kötülükleri sınırlandırabilen bir negatif değer olduğu iddiası tartışmalı gözükmektedir.

Fuller gibi yine bir anlatı ile misal vermek gerekirse, farz edelim ki Kral Rex'in meşru bir varisi bulunmadığında tahta Commodus çıkmış olsun. Yeni kralın hükümlerinde rejim kısa süre içerisinde keyfi tasarruflarla yönetilen bir tiranlığa dönüşmüştür. Öngörülmez ve tahmin edilemez bir şekilde yönetilmekten bunalan insanlarda krala karşı bir tepki doğmuştur.

Toplumsal huzursuzluğun yükselmesinden sonra Commodus ülkenin en bilge insanı Marcus'u kral danışmanı olarak atamak zorunda kalmıştır. Marcus'un reformları sayesinde, Commodus'un rejimi öngörülebilirlik kazanmıştır. İdare ve yargı sistemi duyurulmuş kurullarla artık uyum içerisinde. Bir diğer ifadeyle, Commodus'un rejimi hukuk ile sınırlandırılmıştır. Eğer bu sınırlandırma maddi normların ahlaken daha kabul edilebilir olmasına yol açmıyorsa ortada bir ahlaki katkı olduğunu söylemek güçleşir. Ne var ki eğer Marcus'un tavsiyeleri sayesinde yeni rejim daha adil ve etik değerlerle uyumlu

³⁶ RAZ, s. 224.

oluyorsa, Commodus'un pozisyonundan bağımsız olarak, Marcus'un yaptığı ahlakla ilişkilendirilebilir. Marcus önlediği kötülüğü kendi yaratmamıştır, o Commodus'un gücünden kaynaklanmaktadır.

Anlatıda izah edilmeye çalışılan fikri tekrar belirtmek gerekirse, politik otorite ahlaka uymayan fiillerin nedeni olarak gözükmektedir. Eğer hukukun üstünlüğü bu gücü ahlaki değerler lehine sınırlayabiliyorsa onun pozitif bir değer ihtiva ettiğini kabul etmek gerekmektedir.

Andrei Marmor'un da belirttiği gibi, bir kişinin takdiri hak edip etmediğinden bağımsız olarak, eğer ortada kötülüğün önlenmesi söz konusuysa bunun iyi bir şey olduğu öne sürmek mümkündür.³⁷ Marmor insanların cinayet işleyemediği bir dünyanın keşfedildiğini varsayar ve her ne kadar bu dünyadaki insanları cinayet işlemediği gerekçesiyle övmeye gerek olmasa da cinayet olmaması gerçeğinin değerli olduğunu düşünür. Benzer şekilde hukuk da prosedürel ilkeler sayesinde belli bir keyfiyeti dışlamak mecburiyetinde kalıyorsa bu iyi bir şey olarak kabul edilmelidir.³⁸

Ayrıca, Marmor'un açıklamalarında Hart ve Raz'ın kurduğu analogilere ilişkin ikna edici bir argüman da bulunur. Fuller'ın sekiz ilkesinin ahlaken nötr olduğu kanıtlamak için Hart onları zehir ile Raz ise bıçakla mukayese etmiştir. Marmor bu kıyaslamaların pek uygun düşmediğini dile getirir. Bıçağın keskinliği salt fonksiyonel bir değerdir ve daha iyi kesmeye yarar. Hukukun üstünlüğü ise salt fonksiyonel değildir. İnsan davranışlara yön vermek onun temel işlevi olsa da başka şeylere de hizmet edebilir. Örneğin, genellik prensibi tarafıllığı bir dereceye kadar engelleyebilir yahut aleniyet ilkesi hukuk normlarının insanlar tarafından tartışılıp değerlendirilmesine ortam sağlayabilir. Bunlar hukukun üstünlüğünün diğer değerli yönleridir.³⁹

Ayrıca Raz'ın benzetmesinin makul olmadığını belirtmek için bıçakla yapılan her türlü kötülükte keskinliğin esas teşkil ettiğini vurgulamak gerekir. Oysa Commodus ve Marcus anlatısında görüldüğü gibi politik otorite sekiz ilkenin mevcudiyetine ihtiyaç duymaksızın etik değerleri ihlal edebilmektedir.

³⁷ MARMOR, Andrei: "The Rule of Law and Its Limits" (2004) 23 Law and Philosophy 1, s. 40.

³⁸ MARMOR, s. 40.

³⁹ MARMOR, s. 8.

III. Hukukun Üstünlüğünün Maddi Adalet Etkisi

Bayağı bir rejimin hukukun iç ahlakının gereklerini yerine getirmesi pek mümkün gözükmesine de kategorik olarak imkânsız değildir. Ancak bu yasallık ilkesinin ahlaktan bağımsız olduğu görüşünü kabul etmek anlamına gelmemektedir.⁴⁰ Hukukun iç ahlakının ahlaki bir değer taşıdığını savunmak adına hukukun üstünlüğü ilkesinin hükûmetlerin adil olmayan bazı tasarruflarını kısıtladığı ileri sürülebilir.⁴¹ Fuller'ın prensipleri genellikle sadece usul ilkeleri olarak kabul edilse de maddi normları etkileyen bir yönü de bulunmaktadır.⁴² Bu etkiyle, yasallık ilkesi mutlak olarak temel hak ve özgürlükleri güvence altına almasa da bayağı rejimlerin kullanmayı sevdiği gizli veya belirsiz kanun gibi bazı araçları sınırlar.⁴³ Keyfiliğin yol açtığı öngörülemezlik korkusunu yumuşatır.⁴⁴

Her ne kadar yasallık ilkesinin getirdiği kısıtlamaların anlamlı bir fark yaratacak kadar güçlü olmadığı iddia edilse de detaylı bir inceleme bunun tersinin makul olduğu sonucu ortaya çıkarabilir.⁴⁵ David Luban terör faaliyetlerini önlemek amacıyla terör örgütüne her türlü maddi destek sağlamanın suç teşkil ettiğini hüküm altına alan Amerikan yasasını misal vermektedir.⁴⁶

Sorunlu nokta, maddi destek kavramının eğitim, uzman tavsiyesi ve iletişim ekipmanı sunmak da dahil olmak üzere çok çeşitli eylemleri ifade edecek şekilde anlaşılmasıdır. Terör örgütü mensuplarını tedavi etmeyi amaçlayan hemşirelere ders veren bir öğretmen, terör suçlamasına karşın müvekkilini savunan bir avukat veya örgüt üyesi bir

⁴⁰ FOX-DECENT, Evan, "Is the Rule of Law Really Indifferent to Human Rights?" (2008) 27 Law and Philosophy 533, s. 567.

⁴¹ MURPHY, s. 239.

⁴² LUBAN, "The Rule of Law and Human Dignity: Re-examining Fuller's Canons". Luban'a göre hukukun iç ahlakını prosedürel doğal hukuk olarak kabul edilmesi hakikati tam olarak yansıtmaz zira onun maddi normlarla güçlü bir bağlantısı bulunmaktadır.

⁴³ LUBAN, "The Rule of Law and Human Dignity: Re-examining Fuller's Canons", s. 40.

⁴⁴ MURPHY, s. 252-253.

⁴⁵ LUBAN, "The Rule of Law and Human Dignity: Re-examining Fuller's Canons", s. 36.

⁴⁶ LUBAN, "The Rule of Law and Human Dignity: Re-examining Fuller's Canons", s. 37.

akrabasına doğum günü hediyesi olarak cep telefonu alan kişi bu kanun karşısında riskli bir duruma düşecektir. Ortaya çıkan bu risk nedeniyle ABD mahkemeleri şartların çok belirsiz olduğunu ve vatandaşlara neyin yasa dışı olduğunu anlama konusunda rehberlik edemeyeceğini açıklamıştır.⁴⁷

Dolayısıyla sekiz ilkeden biri olan açıklığın, kişilerin bu tür suistimallere karşı korunması konusunda güçlü ve anlamlı bir fark yarattığı ileri sürülebilir. Bir başka ifadeyle, hukukun üstünlüğünü ihlal etmeyen bir rejimde insanlar ne tür davranışların cezayla sonuçlanacağını öngördüğünden hazırlıklı olabilir ve kendilerini daha fazla savunma şansı yakalayabilirler. İnsanlar maddi adaletsizliği hemen nihayete erdiremeyebilir ancak problemi çözmedeki ilk adım onu açığa çıkarmaktır.⁴⁸

Yukarıdaki görüşe dikkat çekici bir cevap olarak belirsizliği azaltmanın her zaman iyi olmayabileceği iddia edilebilir. Pozitivist perspektiften bakıldığında Fuller'ın ilkeleri ahlaki açıdan tarafsız olduğundan, belirsizliği azaltan ilkeler insanları menfi yahut müspet şekilde etkileyebilir. Matthew Kramer'in örneği bu yaklaşımı açıklamakta faydalı olabilir. O hayatın her yönünü emredici kurallarla düzenleyen bir hukuk sisteminin var olduğunu varsayar.⁴⁹ Açıkça düzenlenen bu kurallardan biri de ayakkabı bağlarını belirli şekilde bağlamaktır. Bu kural uygun bir şekilde belirlenmiş olmasına rağmen nadiren uygulandığından kişiler ayakkabı bağlarını istedikleri tarzda bağlayabilmektedir. Ancak hukuk sistemi bu kuralı sıkı şekilde uygulamış olsaydı insanlar kuralda belirtilenin dışında bağlama olanağını kaybederlerdi. Kramer bu örnekten yola çıkarak belirsizliği azaltmanın mutlak şekilde ahlaki taleplerle bağlantılı olmadığını öne sürmektedir.⁵⁰

Kramer'in örneği Fuller'ın ilkelerinin belli kötülükleri kısıtladığı iddiasıyla çelişkili olmak zorunda değildir. Evan Fox Decent, pozitivist yaklaşımın hukukun üstünlüğünün kötü rejimlerde ahlaki bir fark yaratmasının mümkün olmadığını göstermesi, anti-pozitivistlerin ise

⁴⁷ LUBAN, "The Rule of Law and Human Dignity: Re-examining Fuller's Canons", s. 37.

⁴⁸ FOX-DECENT, s. 572.

⁴⁹ KRAMER, s. 240.

⁵⁰ KRAMER, s. 240.

yasallık ilkesinin zorunlu olarak ahlaki bir fark yarattığını göstermesi gerektiğini belirtmektedir.⁵¹ Yukarıda Kramer'in örneğinde gösterildiği gibi, sekiz ilkenin her ihlali ahlaken menfi sonuçlar yaratmasa da Fuller'in kurallarını yerine getirmenin ahlaksızlığın sınırlandırılmasıyla güçlü bir şekilde bağlantılı olup olmadığını incelememiz gerekir.

Kendisini destekleyen kişilerin bağlılığını kaybetmemek için yasa yaparken insanların temel değerlerine dikkat etmek tüm yönetimler için önemlidir. Başkaları tarafından bayağı olarak görülenler de dahil olmak üzere hiçbir rejim, en azından kamuoyunda, kendisini kötü adetmemekte ve meşruiyeti sürdürme ihtiyacından dolayı hepsi temel ahlaki değerlere uyduğunu gösterme ihtiyacı hissetmektedir. Bu ihtiyaç nedeniyle rejimin meşruiyet için başvurduğu topluluğun paylaştığı ahlaki yargılar tamamen göz ardı edilemez.

Fuller'in ilkeleri hükûmetlerin tasarruflarını gizlemesine mâni olduğundan rejimler ya bu ilkelere uyarak ahlaken kabul edilemez derecedeki menfi yasa ve uygulamalardan sakınır ya da onları ihlal etmek suretiyle eylemlerini gizlerler. Dolayısıyla bu ilkelerin, hükûmetlerin kamuya açık şekilde geçemeyeceği bir çizgi çizdiği düşünülebilir zira hükûmetler doğal olarak rejime bağlılığın zayıflamasından kaçınacaktır.

Ayrıca modern zamanlarda, otoriter rejimler tarafından yönetilenler de dahil olmak üzere hemen hemen tüm toplumlar küresel topluluğa entegre olmuştur. Küreselleşmenin ulusları ortak bir topluluğa dönüştürürken aynı zamanda belirli hakların korunmasına dayalı ortak bir etik anlayışı da geliştirdiği söylenebilir. Temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan çok sayıda uluslararası sözleşme küresel ölçekte hukuki ve ahlaki bir çerçeve çizmektedir. Devletlerin gelişmek için birbirlerine ihtiyaç duyduğu bir çağda uluslararası alanda tamamen yalnız kalmamak için hükûmetlerin aleni şekilde küresel ölçekte benimsenmiş temel ahlaki değerleri ihlal etmekten kaçınmalarını beklemek doğaldır.

Bu kritik ihtiyaçlar, bayağı rejimlerin başta aleniyet olmak üzere Fuller'in ilkelerini ihlal etme eğilimini açıklamada yardımcı olabilir. Yasa ve tasarrufları kamudan gizli tutmak hükûmete olan bağlılığın azalmasını önlemenin haricinde uluslararası düzenle çatışma riskini indirmek için de önemlidir. Aleniyet ve diğer prensipler yurttaşlara ve

⁵¹ FOX-DECENT, s. 567.

küresel topluluğa yasaları ve resmi tasarrufları değerlendirme şansı verir. Fuller'ın haklı olarak işaret ettiği gibi, Naziler etik değerleri ihlal eden en tartışmalı eylemlerini kamuoyuna duyurmaktan kaçınmışlardır.⁵² Bir başka örnek vermek gerekirse, Collen Murphy'nin belirttiği üzere, Arjantin'deki muhalif görüşteki politik kişilerin ortadan kaybolması kanunlar ile idarenin eylemleri arasındaki uyum prensibinin ihlali ile mümkün olmuştu.⁵³ Bu nedenle, hukukun üstünlüğü prensibi aracılığıyla resmi eylemlerin kamuoyu tarafından gözlemlenebilir hale gelmesi, hükûmetlerin niyetinden bağımsız olarak ahlaki açıdan anlamlı farklılıklara neden olmaktadır.⁵⁴

Hukukun üstünlüğünün, hükûmetlere ahlaki bir sınırlama getirebildiği savına karşı çıkmak için, tarih boyunca devletlerin yasallık ilkesini ihlal etmeksizin ciddi etik dışı ve adaletsiz normlar yarattığı ve bu hakikatin Fuller'ın prensiplerinin hükûmeti anlamlı derecede sınırlayamadığını gösterdiği iddia edilebilir. Örneğin Raz, hukuk düzeninin hukukun üstünlüğü prensibe uygun şekilde köleliği tesis edebildiğini belirtmektedir.⁵⁵ Tarih incelendiğinde Raz haklı görünse de kölelik kurumuna ahlaki bakışın zaman içinde değiştiğini de kabul etmek gerekir. Tarihte kölelik yasal bir kurumken genel olarak aşırı bir davranış olarak algılanmıyordu. Dolayısıyla köleliğin, hukukun üstünlüğü prensibinin ağır ihlallere neden olan eylem ve kanunları kısıtlamakta yetersiz olduğunu iddia etmek için ikna edici bir misal teşkil etmediği söylenebilir.

IV. Hukukun Üstünlüğü ve İşkencenin Önlenmesi

Tanımlamaktan başlamak gerekirse, *Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme* (İşkenceye Karşı Sözleşme) genel bir tanım sunmaktadır. İşkenceye Karşı Sözleşme (İKS) madde 1 hükmüne göre işkence terimi, bir kişinin bir suç hakkında bilgi vermesini veya ikrarda bulunmasını sağlamak ya da kişiyi bir suç nedeniyle cezalandırmak amacıyla bir kamu görevlisi veya kamu görevlisinin olanak sağladığı bir şahıs

⁵² FULLER, s. 158.

⁵³ MURPHY, s. 244.

⁵⁴ FOX-DECENT, s. 570.

⁵⁵ RAZ, s. 221.

tarafından uygulanan maddi manevi acı ve ızdıraba neden olan fiil olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere işkencenin kamu gücüyle ilişkili kişiler tarafından yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla her türlü işkence vakasının sorumlu aktörleri hükûmetler gibi görünmektedir. Tarih boyunca insanlar çeşitli nedenlerle işkenceye maruz bırakılmışlardır. Örneğin zevk için, zafer kutlaması için, halka dehşet saçmak için, bir cezayı infaz etmek için, ikrar elde etmek için veya bilgi ve istihbarat toplamak için işkence uygulandığı söylenebilir.⁵⁷ Her ne sebeple olursa olsun işkence efendi ile köle arasındakine benzer bir ilişki kurmaya çalışır. İşkence mağduru, işkencecinin mutlak hakimiyeti altına girmeye zorlanmaktadır. İşkence ve benzeri uygulamalar, acı ve ıstıraplara neden olan fiiller yoluyla insan onurunu aşağıladığından modern zamanlarda etik değerlerin tolerans edilemeyecek kadar ciddi bir ihlali olarak görülmektedir.

Çağlar boyunca yaygın olarak kullanılan işkence yöntemleri önce 15. yüzyılda İngiltere'de sonra 18. yüzyılda diğer Avrupa devletlerinde kademeli şekilde hukuk sisteminden çıkarıldı.⁵⁸ Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın yaşattığı ahlaki tahribata tepki olarak insan hakları düşüncesinin daha da popülerlik kazanmasıyla işkence yasağı uluslararası hukukun temel kurallarından biri haline gelmiştir.⁵⁹

⁵⁶ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (adopted 10 December 1984, entered into force 26 June 1987) 1465 UNTS 85 (CAT) art 1.

⁵⁷ LUBAN, David: *Torture, Power, and Law* (Cambridge University Press 2014), s. 50-56.

⁵⁸ ABEL, Richard: *Law's Wars: The Fate of the Rule of Law in the US 'War on Terror'* (Cambridge University Press 2018), s. 1-2.

⁵⁹ İşkenceyi yasaklayan bazı uluslararası hukuk metinleri için bkz: Universal Declaration of Human Rights (adopted 10 December 1948 UNGA Res 217 A(III) (UDHR) art 5; Geneva Convention Relative to Treatment of Prisoners of War (adopted 12 August 1949, entered into force 20 October 1950) 75 UNTS 135 (Third Geneva Convention) art 17 and 87; Geneva Convention Relative to Protection of Civilian Persons in Time of War (adopted 12 August 1949, entered into force 21 October 1950) 75 UNTS 287 (Fourth Geneva Convention) art 32; International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 7; CAT (n 125); Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (ECHR) art 3; American Convention on Human Rights, (entered into force 18 July 1978) OAS Treaty Series No. 36, 1144 UNTS 123, reprinted in Basic Documents Pertaining to Human Rights in the Inter-American System

Uluslararası insan hakları hukukuna göre salt işkence değil aynı zamanda zalimane, insanlık dışı, aşağılayıcı muamele ve cezalandırma eylemleri de yasak kapsamındadır.⁶⁰

Bu araştırmada işkence ve benzeri ifadesinin, işkenceyle beraber zalimane, insanlık dışı, aşağılayıcı muamele ve cezalandırma eylemlerini de kapsadığını belirtmek gerekir. Uluslararası hukuk işkence ve benzeri eylemler konusunda hiçbir mazerete veya istisnaya yer vermeyecek kadar katıdır. Üstelik işkence hem insanlığa karşı suçlar hem de savaş suçları kapsamına girdiğinden failler, diğer yargılama şartlarının mevcudiyeti halinde Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanabilir.⁶¹

Dünya bilhassa yarım yüzyılı aşkın bir süredir küresel bir topluluğa dönüşmeye hız vermektedir. Çeşitli menfi etkileri olabilecek müeyyidelerden kaçınmak için devletlerin küresel toplum tarafından oluşturulan ve uygulanan hukuk normlarını ihlal etmekten veya ihlal ediyor görünümüne sahip olmaktan sakınmaları gerektiği iddia edilebilir. Nispeten gelişmemiş ülkelerden güçlü ve kalkınmış ülkelere kadar küresel toplumun taleplerinden bağımsız bir ülke bulmak pek kolay değildir. Küresel bir aktör olan Amerika Birleşik Devletleri de uluslararası ticaretteki dalgalanmalara dikkat etmeye ihtiyaç duymaktadır.⁶² Bu ihtiyacın etkisiyle, otoriter rejimlerle yönetilenler de dahil olmak üzere devletler uluslararası hukukun normlarına uydıklarını ifade etme hususunda baskı hissetmektedirler. Örneğin, uluslararası insan hakları örgütleri farklı düşünse de Kuzey Kore hükûmeti kendi sınırlarındaki işkence ve kölelik benzeri uygulamaların mevcudiyetine ilişkin iddiaları ısrarla reddetmektedir.⁶³

Bu temelde uluslararası düzenle iyi ilişkiler sürdürme amacını taşısa da hükûmetlerin tamamen göz ardı edemeyeceği bir çizgiye de

OEA/Ser L V/II.82 Doc 6 Rev 1 at 25 (1992) art 5(2); African Charter on Human and Peoples' Rights (adopted 27 June 1981, entered into force 21 October 1986) (1982) 21 ILM 58 (African Charter) art 5.

⁶⁰ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (adopted 10 December 1984, entered into force 26 June 1987) 1465 UNTS 85 (CAT) art 16.

⁶¹ Rome Statute of the International Criminal Court (adopted on 17 July 1998, entered into force on 1 July 2002) 2187 UNTS 38544 art 7 and 8.

⁶² ABEL, s. 650; SCHARF, Michael: 'International Law and the Torture Memos' (2009) 42 Case W. Res. J. of Int'l L. 321.

⁶³ ABEL, s. 7.

işaret etmektedir.⁶⁴ İşkence eylemleri kamuoyu tarafından öğrenilirse, kamu otoriteleri tarafından “birkaç çürük elma” olarak kınanır ve işkence asla savunulmuyor görüntüsü sürdürülür.⁶⁵ Sorumluluktan kaçma eğilimi nedeniyle, aleniyet veya resmi eylemler ile ilan edilmiş kurallar arasındaki uyum gibi Fuller'ın ilkelerine uymanın modern zamanlarda insanların işkenceye maruz kalmaması için son derece mühim olduğu ileri sürülebilir. Bir başka ifadeyle, rejimlerin sekiz ilkedden ayrılmadan işkence ve benzeri eylemleri gerçekleştirebilmeleri ciddi bir olasılık olarak değerlendirilmemektedir.

ABD'nin terörle savaş sırasındaki eylemlerini incelemek, 21. yüzyılda işkence yaşağı ile hukukun üstünlüğü arasındaki ilişkinin anlaşılmasında yararlı olabilir. Yaklaşık 3.000 insanın ölümüne neden olan 11 Eylül saldırılarının ardından ABD, şüphelileri sorgulamak için daha sert yöntemler kullanma olanaklarını aramaya başladı. Bu nedenle Bush yönetimi yabancı tutukluları ulusal ve uluslararası hukukun güvence altına aldığı haklardan mahrum bırakmaya yönelik girişimlerde bulundu. Aralık 2001'de Adalet Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, ABD yasalarının Guantanamo Körfezi'nde geçerli olmadığını belirten bir memorandumunu kamuoyunun erişimine kapalı şekilde yayınladı.⁶⁶ Şubat 2002'de ise Hukuk Müşavirliği, El Kaide ve Taliban üyelerinin Cenevre Sözleşmeleri kapsamına girmediğini ve savaş esiri (POW) haklarına sahip olmadıklarını öne süren bir memorandumunu yine kamuoyunun erişimine kapalı olarak yayınladı.⁶⁷

⁶⁴ ABEL, s. 8.

⁶⁵ ABEL, s. 661. Bush yönetimi Ebu Gureyb Cezaevi işkenceleri için birkaç çürük elmanın sorumlu olduğunu ve yaşananların hükümet politikasını yansıtmadığını iddia etti.

⁶⁶ Memorandum from Patrick Philbin and John Yoo, Deputy Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel to William J. Haynes II, General Counsel, Department of Defense, Re: Possible Habeas Jurisdiction over Aliens Held in Guantanamo Bay, Cuba (28 December 2001) <<https://nsarchive2.gwu.edu/torturingdemocracy/documents/20011228.pdf>> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

⁶⁷ Memorandum Opinion from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, for the Counsel to the President (7 February 2002) <<https://www.justice.gov/file/19096/download>> (Erişim Tarihi: 09.10.2023) Bu görüş dönemim başkanı George W. Bush tarafından da paylaşılmaktadır. Bkz: Memorandum from President George W. Bush to the Vice President, et al., Re: Humane Treatment of al Qaeda and Taliban Detainees (7 February 2002) <www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB127/02.02.07.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Ağustos 2002'de Hukuk Müşavirliği iki önemli bildiri daha yayınladı. İlki (Ağustos 2002 İşkence Memorandumu) İKS ve işkenceyi yasaklayan federal yasanın yalnızca “organ yetmezliği, bedensel işlevlerin bozulması ve hatta ölüm” gibi en aşırı fiilleri yasakladığını iddia ederek işkence yasağını oldukça dar bir şekilde tanımlamaktadır.⁶⁸ Dahası, özellikle savaşın ortasında uluslararası sözleşmelerin ya da yasaların başkanın anayasal yetkisini kısıtlamayacağını savlamaktadır.⁶⁹ Bir başka ifadeyle, işkence yöntemlerine izin verilmesi de dahil olmak üzere, düşmana karşı savaşın nasıl sürdürüleceğine karar verme yetkisi başkana aittir.⁷⁰

Ağustos 2002 İşkence Memorandumu ayrıca şüphelileri işkenceyle sorgulayanların kendilerini meşru müdafaa veya zorunluluk hali hükümlerine başvurarak savunabilecekleri kanaatini taşımaktadır.⁷¹ Hukuk Müşavirliği'nin yayınladığı diğer memorandumda ise (Ağustos 2002 Sorgu Memorandumu) işkence olarak tanımlanmayı gerektirecek derece acı ve ıstıraba neden olmadığı gerekçesiyle uykusuz bırakma, tokat atma, hareket edemeyecek kadar küçük kutulara sıkıştırma ve waterboarding gibi bazı yöntemlerin sorgu ekipleri tarafından kullanılabilmesi savunulmaktadır.⁷² Hukuk Müşavirliği'nin tavsiyelerinin Adalet Bakanlığı ve Başkanlık tarafından neredeyse hiç reddedilmediğini de vurgulamakta fayda vardır.⁷³

⁶⁸ Memorandum from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel to Alberto Gonzales, Counsel to the President, Re: Standards of Conduct for Interrogation Under 18 U.S.C. §§ 23440-23440A (1 August 2002), reprinted in COLE, David, *The Torture Memos: Rationalizing the Unthinkable* (The New Press, New York, 2009), s. 41.

⁶⁹ MAYERFELD, Jamie: “Playing by Our Own Rules: How U.S. Marginalization of International Human Rights Law Led to Torture” (2007) 20 Harv Hum Rts J 89, s. 103.

⁷⁰ COLE, David, *The Torture Memos: Rationalizing the Unthinkable* (The New Press, New York, 2009), s. 22.

⁷¹ Memorandum from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel to Alberto Gonzales, Counsel to the President, Re: Standards of Conduct for Interrogation Under 18 U.S.C. §§ 23440-23440A (1 August 2002), reprinted in COLE, s. 90-91.

⁷² Memorandum from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, to John Rizzo, Acting General Counsel, Central Intelligence Agency (1 August 2002), reprinted in COLE, s. 107-116.

⁷³ COLE, s. 12.

Gizliliği ve erişim imkanlarının kısıtlılığından seçilen Guantanamo Körfezi'nde,⁷⁴ gözaltındakilerin sorgulanması için hukuki bir görünüm oluşturuldu.⁷⁵ Ağustos 2002 memorandumların etkisi sadece Guantanamo ile sınırlı kalmadı ve Irak'taki Ebu Gureyb gibi esirlerin sorgulandığı yerlere de ulaştı.⁷⁶ İlâveten, ABD şüphelileri sorgu için işkence görme ihtimali olan ülkelere nakletti.⁷⁷

Yukarıda bahsedildiği gibi, Şubat 2002 tarihli memoranduma göre gözaltındakiler Cenevre Sözleşmeleri tarafından güvence altına alınan haklardan yararlandırılmıyor; mahkemeye ve avukata erişim veya aile bireyleriyle iletişim kurma olanaklarından mahrum bırakılıyordu. Böyle bir statü savaş bitinceye kadar herhangi bir suçlama olmaksızın gözaltında tutulmaya imkân veriyordu.⁷⁸ Bu politikaların suistimal olasılığını arttırdığını düşünmek isabetli olacaktır. Nitekim, gözaltındakiler sorgu ekiplerinin karşısında savunmasız bırakıldığından, işkenceye eşdeğer görünen kötü muamelelere maruz kalmışlardır.⁷⁹

Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği, sistematik bir işkence ve tacizin yaşandığını, gözaltındakilerin dövüldüğünü, ölümlle tehdit edildiğini, ağrıya neden olacak pozisyonlarda durdurulduğunu, cinsel olarak aşağılandığını, ırksal ve dini ayrımcılık içeren hakaretlere uğradığını, çıplak olmaya zorlandığını, aç ve susuz bırakıldığını, uyumasına izin verilmediğini ve waterboarding yöntemi ile boğulma hissine maruz bırakıldığını raporlamıştır.⁸⁰ Guantanamo'da tutulan 700 kişiden yaklaşık 100'ü bu fiillere maruz kalırken, 10 civarında tutukluya da waterboarding yöntemi uygulanmıştır.⁸¹ Guantanamo'da bazıları 83 hatta 183 defa waterboarding yöntemi ile sorgulanmıştır.⁸²

⁷⁴ ABEL, s. 200.

⁷⁵ ABEL, s. 208.

⁷⁶ COLE, s. 15.

⁷⁷ American Civil Liberties Union, 'Enduring Abuse: Torture and Cruel Treatment by the United States at Home and Abroad' (2006), s. 6. <https://www.aclu.org/files/safefree/torture/torture_report.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2023) Bu ülkeler arasında Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün sayılabilir.

⁷⁸ American Civil Liberties Union, s. 4; Comments by the Government of the USA to the conclusions and recommendations of the Committee against Torture (6 November 2007) Un Doc. CAT/C/USA/CO/2/Add.1 para 11.

⁷⁹ ABEL, s. 211.

⁸⁰ American Civil Liberties Union, s. 1.

⁸¹ ABEL, s. 662.

⁸² COLE, s. 2.

11 Eylül saldırılarına karşılık vermek için sert yöntemlere başvurmadan sakinmeyen Bush yönetiminin Guantanamo Körfezi'nde hukukun üstünlüğü prensibinden saptığı düşüncesi yaygın bir kabul görmektedir.⁸³ Dönemin Uluslararası Af Örgütü Genel Sekreteri Irene Khan'ın belirttiği gibi, “çağımızın *Gulag*'ı haline gelen Guantanamo Körfezi uluslararası hukuku ihlal ederek keyfi ve süresiz gözaltı uygulamasını güçlendirmiştir.⁸⁴ İşkence ve benzeri metotların uygulanabilmesi için hukukun üstünlüğü prensibinin ihlal edilmesinin son derece elzem olduğu ileri sürülebilir zira ABD Fuller'ın ilkelerine uymuş olsaydı bu tür bir sistematik işkencenin gerçekleşmesi mümkün olmazdı. Birleşik Devletler'in sorgulama sürecinde amacına ulaşabilmek için bilhassa aleniyet, anlaşılabilirlik ve eylemle kanunların uygunluğu ilkelerini göz ardı ettiği görülmektedir.

Bush yönetiminin aleniyet ilkesinden saptığı öne sürülebilir zira hem waterboarding dahil pek çok tartışmalı metodun CIA için legal olduğunu iddia eden Ağustos 2002 Sorgu Memorandumu hem de işkence yapanların kendilerini meşru müdafaa veya zorunluluk halini ile hukukun savunabileceklerini iddia eden Ağustos 2002 İşkence Memorandumu kamuoyundan gizli bir şekilde yayınlanmıştı. Hükûmet, kendisine olan desteği kaybetme endişesi ile bunları kamuoyuyla paylaşmadı. Aleniyet ilkesine bağlı kalmak, son derece gayriahlaki görünen işkence uygulamalarına göz yumduğunu insanlara itiraf etmek anlamına gelirdi.

Eğer bu memorandumlar gizli olmak yerine kamuoyunun bilgisine sunulsaydı, gelecek olan eleştiriler bir engel teşkil edebilirdi. Nitekim Ağustos 2002 İşkence Memorandumu'nun basına sızdırıldığı zaman geniş bir kesim tarafından sert şekilde kınanması ve gelen eleştirilerin ardından önceki bazı görüşleri reddeden yeni bir memorandumun (Aralık 2004 Memorandumu) yayınlanması buna dikkat çekici bir örnek olarak görülebilir.⁸⁵ Bir başka deyişle, alenilik ilkesine bağlılık, memorandumun toplum tarafından daha kabul edilebilir bir üslup kullanmasını sağlamıştır.

⁸³ ABEL, s. 106.

⁸⁴ AmnestyInternational:Report2005<<https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/0001/2005/en/>> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

⁸⁵ COLE, s. 4.

Eskisinden daha makul gözükken Aralık 2004 Memorandumu kamuoyuyla paylaşılırken, Hukuk Müşavirliği Mayıs 2005'te aynı konuda kamuoyunun erişimine kapalı iki memorandum daha yayınladı. 10 Mayıs tarihli memorandum, başvurulmuş sorgu tekniklerinin işkence düzeyinde bir acı ve ıstıraba neden olmadığını iddia etmektedir^{86[ÖB]} 30 Mayıs tarihli memorandum ise daha ileri giderek, sorgu personelinin tıbbi önlemlere ve sınırlara dikkat ettiğine vurgu yaparak kullanılan yöntemlerin zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele olarak dahi değerlendirilemeyebileceğini öne sürmektedir^{87[ÖB]} Ayrıca, aynı memoranduma göre İşkenceye Karşı Sözleşme sadece Birleşik Devletler'in yargı yetkisindeki eylemler üzerinde bağlayıcı olduğundan CIA'nin ABD dışındaki eylemleri ABD'nin zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleleri engelleme yükümlülüğünü ihlal etmemektedir^{88[ÖB]}

Mayıs 2005'te yayınlanan iki memorandumun öne sürdüğü iddialar hukuken tartışmalı gözükmektedir. Bu nedenle, geçerliliğine ilişkin eleştirilerden kaçınıp uygulanabilmeleri için kamuoyundan gizli yayınlanmaları önem arz etmektedir. Nitekim, İşkenceye Karşı Sözleşme'nin zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleleri yasaklayan hükümlerini ABD'nin yargı yetkiyle sınırlayan yorum kamuoyuna açıklandığında ABD Kongresi bu yoruma karşı çıkmış ve bu

⁸⁶ Memorandum from Steven G. Bradbury, Principal Deputy Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, to John A. Rizzo, Senior Deputy General Counsel, Central Intelligence Agency Re: Application of 18 U.S.C. §§ 2340-2340A to Certain Techniques That May Be Used in the Interrogation of a High Value al Qaeda Detainee (10 May 2005) reprinted in COLE, s. 154-55.

⁸⁷ Memorandum from Steven G. Bradbury, Principal Deputy Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, to John A. Rizzo, Senior Deputy General Counsel, Central Intelligence Agency Re: Application of United States Obligation Under Article 16 of the Convention Against Torture to Certain Techniques That May Be Used in the Interrogation of the High Value al Qaeda Detainees (30 May 2005) reprinted in COLE, s. 273.

⁸⁸ Memorandum from Steven G. Bradbury, Principal Deputy Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, to John A. Rizzo, Senior Deputy General Counsel, Central Intelligence Agency Re: Application of United States Obligation Under Article 16 of the Convention Against Torture to Certain Techniques That May Be Used in the Interrogation of the High Value al Qaeda Detainees (30 May 2005) reprinted in COLE, s. 226.

tip muamelelerin coğrafi bir sınır olmaksızın hukuk dışı olduğunu hüküm altına alan kanunu yürürlüğe koymuştur.⁸⁹

Yukarıda anlatılan süreç değerlendirildiğinde, işkence ve benzeri uygulamalardan kaçınmak için aleniyet ilkesinin ihlal edilmemesi mühimdir. Bir başka ifadeyle, ahlaki ve hukuki açıdan tartışmalı ve işkenceyle eşdeğer sorgu yöntemleri ile Fuller'ın aleniyet ilkesini ihlali arasında anlamlı bir bağlantı olduğu ileri sürülebilir.

Anlaşılabilirlik ilkesinin, ABD'nin terörle savaşta ihlal ettiği bir diğer ilke olduğu iddia edilebilir. Bush yönetiminin yabancı tutuklulara karşı yürüttüğü politikanın belirsizliğinin nedeni terörle savaşı federal yasalarda veya uluslararası hukukta daha önce düzenlenmemiş yeni bir çatışma türü olarak görmesi olabilir. Bu görüşe göre, devletler arasındaki geleneksel savaşlar düşünülerek oluşturulan mevcut normlar, ABD'nin 11 Eylül sonrası düşmanları için uygulanamaz çünkü terörle mücadelenin yeni bir paradigma olarak anlaşılması gerekmektedir.⁹⁰

Örneğin Başkan Bush'un Şubat 2002 tarihli memorandumunda, Cenevre Sözleşmeleri El Kaide mensupları için geçerli olmasa da ABD Silahlı Kuvvetleri'nin tutuklulara askeri gerekliliğe uygun olduğu ölçüde insani davranacağı ve Cenevre ilkelerine bağlı kalacağı belirtilmektedir.⁹¹ Bu ifadenin mevcut yasal hükümlerden farklı, yeni ve muğlak bir paradigmanın tonlarını taşıdığı düşünülebilir. Ek olarak, suistimale açık büyük bir boşluk olarak görülebilir. Jamie Mayerfeld'in de belirttiği gibi bu tür bir açıklama insani muamele konusunda pek çok sıkıntıya neden olabilir.⁹²

İlgili memorandumda sadece silahlı kuvvetlerden bahsedilmekte, CIA gibi diğer kurum ve personellerden söz edilmemektedir. Cenevre Sözleşmeleri yerine Cenevre ilkeleri gibi tanımlanmamış bir ifadeye atfın

⁸⁹ COLE, s. 30-31.

⁹⁰ Memorandum from Alberto R. Gonzales, Counsel to George W. Bush, President, Decision Re Application of the Geneva Convention on Prisoners of War to the Conflict with Al Qaeda and the Taliban (25 January 2002) <<https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB127/02.01.25.pdf>> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

⁹¹ Memorandum from President George W. Bush to the Vice President, et al., Re: Humane Treatment of al Qaeda and Taliban Detainees (7 February 2002) <www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB127/02.02.07.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

⁹² MAYERFELD, s. 101.

bulunması da bir başka problemli nokta olarak görülebilir. Üstelik, Cenevre ilkelerine uygunluk askeri gerekliliğin yorumlanmasına bağlı kılınmıştır.⁹³ *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu*, Cenevre Sözleşmeleri hükümlerinin askeri zorunluluk nedeniyle geçersiz kılınabileceği anlamına gelen ifadenin belirsizliğine ilişkin endişelerini haklı olarak dile getirmiştir.⁹⁴

Tutuklulara gayriinsani muamelede bulunulmayacağına yönelik ifadenin muğlak oluşunun uygulamaya menfi yansıdığı iddia edilebilir. Böyle bir ortamda cinsel aşağılanmadan köpek taklidi yapmaya zorlanmaya kadar pek çok sert uygulama ABD tarafından insanlık dışı muamele olarak değerlendirilmedi.⁹⁵ Anlaşılabilirlik ilkesinden uzaklaşmak, vahşi ve sert yöntemlere göz yummanın kapısını araladı. İşkence ve benzeri muamelelere ilişkin her boşluk tutuklulara uygulanan sert yöntemleri meşrulaştıracak potansiyel bir zemin olarak düşünüldü. Benzer şekilde, Bush yönetimi, işkence ve benzeri kötü muamelelerden oluşan sorgu yöntemleri için *geliştirilmiş sorgulama teknikleri* ifadesini tercih etti.⁹⁶

Yukarıda belirtildiği gibi, İşkenceye Karşı Sözleşme'ye göre bir eylemin işkence olarak tanımlanması için acı veya ıstıraba neden olması gerekir lakin acı veya ıstırabın işkence düzeyinde olup olmadığını belirleyecek objektif bir ölçütün bulunduğunu söylemek kolay değildir.⁹⁷ Bush idaresinin ise nesnel bir kriter bulmanın zorluğundan yararlanmaya çalıştığı ileri sürülebilir. Bu şekilde sorgu sürecindeki gerçek durum kamuoyundan gizlenmeye çalışılmıştır. İşkence yerine net olmayan terimlerin kullanılmasıyla, idare muhtemel eleştirilerden kaçınmayı amaçlamış olabilir. Ancak bu tutum idarenin, hukukun üstünlüğünü savunan pek çok hukukçu tarafından anlaşılabilirlik ilkesine uymadığı gerekçesiyle eleştirilmesine neden olmuştur.⁹⁸ Sonuç

⁹³ MAYERFELD, s. 101.

⁹⁴ UNCHR Report of the Working Group on Arbitrary Detention (27 February 2006) UN Do. E/CN.4/2006/120 para 47.

⁹⁵ MAYERFELD, s. 101-102.

⁹⁶ ABEL, s. 208.

⁹⁷ COLE, s. 9.

⁹⁸ Open Letter to Attorney General Alberto Gonzales' (Human Rights Watch, 5 April 2006) <<https://www.hrw.org/news/2006/04/05/open-letter-attorney-general-alberto-gonzales>> (Erişim Tarihi: 09.10.2023). Mektuba, içinde Abel, Cole ve Luban'ın da dahil olduğu yüzden fazla hukuk profesörü sorgu tekniklerinin yasal statüsünün belirsizliğinden duydukları kaygıyı dile getirmektedir. Bu nedenle onlar ABD

olarak, Fuller'ın anlaşılabilirlik ilkesinin ihlal edilmediği bir durumda suistimal olanaklarının azalabileceği ve böylece işkence ve benzeri uygulamalara maruz kalma riskinin ciddi şekilde inebileceği ileri sürülebilir.

Bush idaresinin ayrıca Fuller'ın resmi işlemler ile ilan edilen kurallar arasında örtüşme ilkesini ihlal ettiği iddia edilebilir. ABD, iç hukukunun yanı sıra Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, İşkenceye Karşı Sözleşme ve Cenevre Sözleşmeleri'ne taraf olduğundan işkence ve benzeri muamelelerden kaçınmakla yükümlüdür. Bir başka deyişle, Birleşik Devletler, sözleşmeleri imzalayıp onaylayarak uluslararası insan hakları hukuku hükümlerine bağlı olduğunu ve bu nedenle işkenceyi kesin şekilde yasakladığını ilan etmiştir.

Terörle savaşta dahi ABD, mücadelesinde uluslararası anlaşmalar ve İşkenceye Karşı Sözleşme'deki yükümlülükleri dahil hukukun üstünlüğüne saygı gösterdiğini ilan etmek zorunda hissetmiştir.⁹⁹ Ancak bu açıklama Birleşik Devletler'in resmi eylemleriyle çelişkili görünmektedir. Bush idaresi, uluslararası insan hakları örgütleri tarafından, yabancı tutukluların uluslararası hukuk normlarına aykırı muamelelere maruz bırakıldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.¹⁰⁰ Benzer şekilde BM İnsan Hakları Komisyonu, işkencenin önlenmesi hususundaki kararlılığını defalarca beyan etmesine rağmen işkencenin hukuk dışı konumunu zayıflatan politikalar yürüten Bush idaresinin çelişmesine dikkat çekmiştir.¹⁰¹

Terörle savaş sırasında ABD, daha önce bağlı olduğunu beyan ettiği uluslararası hukukun çeşitli hükümlerini ihlal etmiştir. ABD Savunma Bakanlığı'nın göz yumduğu bazı sorgu tekniklerin zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezalandırma eylemlerini yasaklayan İşkenceye Karşı Sözleşme'nin 16. maddesini, bazı tekniklerin ise aynı sözleşmenin işkenceyi yasaklayan 1. maddesini ihlal ettiği çeşitli

toprakları dışındaki tutukluların maruz kaldıkları muamelelerin yasal standartlarını berraklaştırmaları konusunda Adalet Bakanlığı'nı uyarmışlardır.

⁹⁹ United States of America: 'Second Periodic Report to the Committee against Torture', (29 June 2005) UN Doc CAT/C/48/Add.3 para 4.

¹⁰⁰ SCHARF, s. 356.

¹⁰¹ UNCHR Report of the Working Group on Arbitrary Detention (27 February 2006) UN Do. E/CN.4/2006/120 para 46.

kuruluşlar tarafından raporlanmıştır.¹⁰² Başvurulan sorgu teknikleri işkence ve diğer gayriinsani muamelelerin şartlarını sağlamaktadır. Bazıları şiddetli acı ve ıstıraba yol açmasa da tutukluları küçük düşürücü özellikler taşımaktadır. BM İnsan Hakları Komisyonu, aşağılama veya fobileri istismar etme gibi eylemlerin insan psikolojisini son derece etkileyebileceğini ve işkenceye varabileceğini vurgulamaktadır.¹⁰³

Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi ABD, esir alınan bazı kişileri işkence uygulanması muhtemel 3. ülkelere nakletmiştir. Bu tip eylemler, kişileri işkenceye maruz kalabileceğine inanmak için esaslı nedenlerin olduğu ülkelere göndermeyi yasaklayan İşkenceye Karşı Sözleşme'nin 3. maddesini açık şekilde ihlal etmektedir.

Başka ihlallere gelecek olursak, ABD'nin yabancı tutukluların Cenevre Sözleşmeleri'nin kapsamına girmediğine ilişkin iddiası sert sorgu yöntemlerini haklı çıkarmaya yönelik ancak ikna edicilikten uzak görünmektedir. Kızılhaç Örgütü'nün Guantanamo Körfezi'ndeki kimi tutuklulara erişiminin makul bir zamandan daha uzun süre engellenmesi Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 143. maddesine ters düşmektedir.¹⁰⁴ İşkence iddialarına ilişkin yetkili mercilerin tarafsız soruşturma yürütmesini sağlamamak İşkenceye Karşı Sözleşme'nin 12. ve 13. maddelerindeki yükümlülüklerle aykırıdır.¹⁰⁵

Tutukluluğa itiraz etmek için mahkemeye başvurma hakkının bulunmaması; hukuken yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede adil bir yargılanmanın olmaması; dini ayrımcılığa dayanan ve tutukluların dini duygularını rencide etmeyi amaçlayan sorgu tekniklerinin uygulanması Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin sırasıyla 9., 14. ve 18. maddelerinin ihlali anlamına gelmektedir.¹⁰⁶

Öyle anlaşılmaktadır ki, Bush idaresi, işkenceye varan sert sorgu yöntemlerini kullanabilmek için birçok hukuk normuna aykırı davranmıştır. İlan edilmiş hukuk kurallarından sapma, ABD'nin işkence yöntemlerine başvurmasının kaçınılmaz bir parçası olarak

¹⁰² UNCHR, para 87; International Committee of the Red Cross, 'ICRC report on the treatment of 14 "high value detainees" in CIA custody' (February 2007), s. 5.

¹⁰³ UNCHR, para 51.

¹⁰⁴ Amnesty International: 'USA: Human Dignity Denied: Torture and accountability in the "war on terror"' (27 October 2004) 1516 <www.amnesty.org/en/documents/amr51/145/2004/en> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

¹⁰⁵ UNCHR, para 56.

¹⁰⁶ UNCHR, para 84-91.

görülmektedir. Eğer hükümet yazılı kurallara riayet etseydi resmi uygulamalar işkenceye dönüşmeyecekti.

Sonuç

Hukukun üstünlüğü, toplumun en temel değerlerini ağır ihlallerden korumada işlevsel olduğu için siyasi otoriteyi keyfi bir güçten ayırmaktadır. Hiçbir rejim kendisini etik olmayan amaçların bir yansıması olarak görmez veya bunu açıkça dile getirmez. Rejime olan desteği ve sadakati kaybetmemek için toplumun ciddi bir kesimi tarafından kabul edilemeyecek derece yanlış görülen eylemleri açıkça yapmaktan kaçınmak elzemdir.

Ayrıca, çağımızda hemen hemen her toplum bir biçimde küresel toplumla bütünleşmiştir. Küresel topluluğa dönüşmenin küresel ölçekte ortak bir ahlakın gelişmesine de yol açtığı düşünülebilir. Bu bakımdan, menfi sonuçlara ve izolasyona neden olabilecek eleştiri ve yaptırımlardan kaçınmak için rejimlerin küresel topluluğun güçlü bir şekilde paylaştığı temel ahlaki değerleri ihlal etmemeleri ya da etmiyor görünmeleri mühimdir.

Küresel toplumun paylaştığı ahlaki tutumlardan biri de işkencenin kesin şekilde önlenmesidir. İşkence ve benzeri eylemleri yasaklayan pek çok ulusal, bölgesel ve uluslararası hukuk kaynağı hiçbir mazerete yer bırakmamaktadır. Dolayısıyla, kendi toplumları dışında uluslararası düzenden gelen baskılar nedeniyle de rejimlerin hukukun üstünlüğünü ihlal etmeden işkenceye başvurmaları pek mümkün gözükmemektedir. Bir başka ifadeyle, hukukun üstünlüğüne uymak işkencenin önlenmesi bağlamında son derece önem teşkil etmektedir.

Literatürde hukukun üstünlüğünü oluşturduğu kabul edilen Fuller'ın sekiz ilkesinin işkencenin önlenmesindeki rolünü anlamak için ABD'nin terörle savaş sırasındaki eylemleri incelendiğinde, Bush yönetiminin Fuller'ın ilkelerini ihlal ederek tutulu bulunanları işkence ve benzeri muamelelerle sorguladığı görülmektedir. Bush idaresi, vatandaşların desteğini kaybetme riskini en aza indirmek amacıyla işkenceye izin veren politikaları olabildiğince gizli yürütmeye önem vermiştir. Azaltılmaya çalışılan bir diğer risk de küresel toplumla yaşanacak ihtilaf ihtimaliydi.

İşkence ve benzeri sorgu tekniklerine izin veren memorandumlar kamuoyuna açıklandıktan sonra uluslararası çapta eleştiriler yükseldi.

Bush idaresi, iddialarını savunurken hem oldukça geniş yorumlanabilecek muğlak bir dili tercih etti hem de yasal boşlukları manipüle ederek sistematik bir şekilde anlaşılabilirlik ilkesinden uzaklaştı. ABD, işkence ve benzeri kötü muameleleri yasaklayan pek çok uluslararası sözleşmeye taraf olmasına karşın, resmi eylemleri ile sözleşmelerin hükümlerinden ayrıldı. Önceden ilan edilmiş yasal normlarla resmi eylemler arasında uyum olsaydı, tutulu bulunanlar işkenceye maruz kalmazlardı.

Son söz olarak, küresel toplumun ahlaki değerlerini ihlal eden işkence ile Fuller'ın ilkelerinin ihlali arasındaki kuvvetli bağlantı nedeniyle hukukun üstünlüğünün ahlaki bir değere sahip olduğu tezi makul gözükmemektedir. Bununla beraber, Fuller'ın ilkelerinin ahlaki etkisinin sınırlı olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Geçmiş çağlarda bu etki çok daha kısıtlıydı. Antik Roma'da yaşayan ve hukuki bir özne olarak tanınmayan bir köle için hukuk salt bir hegemonya aracından farklı görülmezdi. Uluslararası insan hakları hukukunun gelişmesiyle beraber tüm insanlar hak sahibi olarak kabul edilmiş olsa da bu gelişme pratikte hukuka uymanın ahlaki bir görev olduğunu iddia etmek için yeterli değildir. Hukukun üstünlüğünün ahlaki etkisinin nasıl yükseltilebileceğine dair araştırmalar ise insanlık için yararlı olacaktır. İnsanlığın, hukukun üstünlüğü konusunda son yüzyıldan bu yana kaydettiği ilerleme dikkate alınır, hukuku ahlaka daha da yaklaştırmak hayali bir hedef olmayacaktır.

Kaynakça

ABEL, Richard: Law's Wars: The Fate of the Rule of Law in the US 'War on Terror' (Cambridge University Press 2018).

AKI, İrem: "Hart-Fuller Tartışması, Neden Anlaşamıyorlar?", Ankara Barosu Dergisi, 76(3), 2018.

AKI, İrem: "Hukukun İç Ahlakı: Lon L. Fuller'ın Görüşleri Çerçevesinde Bir İnceleme", AÜHFD, 64(1), 2015 1-35.

ARISTOTLE: Politics (Infomotions, 2000).

BENTHAM, Jeremy: Bentham's Theory of Legislation (Oxford University Press, 1914).

BORALEVI, Lea Campos: Bentham and the Oppressed (De Gruyter Inc., 1984).

BREWER, Holly: 'Slavery, Sovereignty, and "Inheritable Blood": Reconsidering John Locke and the Origins of American Slavery' (2017) 122 The American Historical Review 1038.

COLE, David: The Torture Memos: Rationalizing the Unthinkable (The New Press, New York, 2009).

COYLE, Sean: Modern Jurisprudence: A Philosophical Guide (Bloomsbury Publishing, 2014).

DAVIS, David Brion: The Problem of Slavery in the Age of Revolution, 1770-1823 (Oxford University Press, 1999).

DWORKIN, Ronald: 'Philosophy Morality and Law-Observations Prompted by Professor Fuller's Novel Claim ' (1965) 113 U Pa L Rev 688.

DWORKIN, Ronald: 'The Elusive Morality of Law' (1965) 10 Vill L Rev 631.

FARR, James: "'So Vile and Miserable an Estate': The Problem of Slavery in Locke's Political Thought," (1986) 14 Political Theory 263.

FOX-DECENT, Evan: 'Is the Rule of Law Really Indifferent to Human Rights?' (2008) 27 Law and Philosophy 533.

FULLER, Lon L.: 'Positivism and Fidelity to Law-A Reply to Professor Hart' (1957) 71 Harv L Rev 639.

FULLER, Lon L.: The Morality of Law (revised ed. New Haven, Yale University Press, 1969).

HART H.L.A.: 'Lon L. Fuller: The Morality of Law' (1965) 78 Harvard Law Review 1281.

HART H.L.A.: 'Positivism and the Separation of Law and Morals' (1957) 71 Harv L Rev 593.

HART, H.L.A.: *The Concept of Law* (3rd ed, Clarendon Press 2012).

HEAT, Malcolm: 'Aristotle on Natural Slavery' (2008) 53 *Phronesis* 243.

HUNT, Peter: *Ancient Greek and Roman Slavery* (John Wiley & Sons, 2017).

KRAMER, Matthew H.: 'On the Moral Status of the Rule of Law' (2004) 63 *Cambridge LJ* 65.

KRAMER, Matthew H.: 'Scrupulousness without Scruples: A Critique of Lon Fuller and His Defenders' (1998) 18 *Oxford J Legal Stud* 235.

LOCKE, John: *Two Treatises of Government and a Letter Concerning Toleration* (Yale University Press, 2003).

LUBAN, David: 'The Rule of Law and Human Dignity: Re-examining Fuller's Canons' (2010) 2 *Hague Journal on the Rule of Law* 29.

LUBAN, David: *Torture, Power, and Law* (Cambridge University Press 2014).

MARMOR, Andrei: 'The Rule of Law and Its Limits' (2004) 23 *Law and Philosophy* 1.

MAYERFELD, Jamie: 'Playing by Our Own Rules: How U.S. Marginalization of International Human Rights Law Led to Torture' (2007) 20 *Harv Hum Rts J* 89.

MONTESQUIEU: *The Spirit of Laws* (Thomas Nugent tr, Batoche Books, 2000).

MURPHY Colleen, 'Lon Fuller and the Moral Value of the Rule of Law' (2005) 24 *Law and Philosophy* 239.

NADLER, Jennifer: 'Hart, Fuller and the Connection between Law and Justice' (2008) 27 *Law and Philosophy* 1.

RAZ, Joseph: 'The Rule of Law and its Virtue' in *The Authority of Law: Essays on Law and Morality* (Oxford, Clarendon Press, 1979).

ROUSSEAU Jean-Jacques: *The Social Contract and the First and Second Discourses* (Susan Dunn ed. Yale University Press, 2002).

RUNDLE, Kristen: *Forms Liberate: Reclaiming the Jurisprudence of Lon L Fuller* (Bloomsbury Publishing Plc, 2013).

SCHARF, Michael P.: 'International Law and the Torture Memos' (2009) 42 *Case W. Res. J. of Int'l L.* 321.

SMITH Adam: *Wealth of Nations* (Electric Book Company, 2000).

SIMMONDS, Nigel: *Law as a Moral Idea* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

STEWART, Hamish: 'Incentives and the Rule of Law: An Intervention in the Kramer/Simmonds Debate' (2006) 51 *Am J Juris* 149.

WALDRON, Jeremy: 'How Law Protects Dignity' (2012) 71 *Cambridge LJ* 200.

WALDRON, Jeremy: 'Positivism and Legality: Hart's Equivocal Response to Fuller' (2008) 82 *NYU L Rev* 1135.

WISNEWSKI, Jeremy/**EMERICK**, Dillion: *The Ethics of Torture* (Bloomsbury Publishing Plc, London, 2009).

African Charter on Human and Peoples' Rights (adopted 27 June 1981, entered into force 21 October 1986) (1982) 21 *ILM* 58 (African Charter).

American Civil Liberties Union, 'Enduring Abuse: Torture and Cruel Treatment by the United States at Home and Abroad' (2006) 6 <www.aclu.org/files/safefree/torture/torture_report.pdf> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).

American Convention on Human Rights, (entered into force 18 July 1978) OAS Treaty Series No. 36, 1144 UNTS 123, reprinted in *Basic Documents Pertaining to Human Rights in the Inter-American System OEA/Ser L V/II.82 Doc 6 Rev 1 at 25* (1992).

Amnesty International, 'USA: Human Dignity Denied: Torture and accountability in the "war on terror"' (27 October 2004) 15-16 <www.amnesty.org/en/documents/amr51/145/2004/en> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Amnesty International Report 2005 <www.amnesty.org/en/documents/pol10/0001/2005/en/> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Comments by the Government of the USA to the conclusions and recommendations of the Committee against Torture (6 November 2007) Un Doc. CAT/C/USA/CO/2/Add.1.

Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (adopted 10 December 1984, entered into force 26 June 1987) 1465 UNTS 85 (CAT).

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (ECHR).

Convention on the Rights of the Child (adopted 20 November 1989, entered into force 2 September 1990) 1577 UNTS 3 (UNCRC).

Geneva Convention Relative to Protection of Civilian Persons in Time of War (adopted 12 August 1949, entered into force 21 October 1950) 75 UNTS 287 (Fourth Geneva Convention).

Geneva Convention Relative to Treatment of Prisoners of War (adopted 12 August 1949, entered into force 20 October 1950) 75 UNTS 135 (Third Geneva Convention).

International Committee of the Red Cross, 'ICRC report on the treatment of 14 "high value detainees" in CIA custody' (February 2007).

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR).

Memorandum from Alberto R. Gonzales, Counsel to George W. Bush, President, Decision Re Application of the Geneva Convention on Prisoners of War to the Conflict with Al Qaeda and the Taliban (25 January 2002) <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB127/02.01.25.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Memorandum from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel to Alberto Gonzales, Counsel to the President, Re: Standards of Conduct for Interrogation Under 18 U.S.C. §§ 23440-23440A (1 August 2002), reprinted in David Cole, *The Torture Memos: Rationalizing the Unthinkable* (The New Press, New York, 2009).

Memorandum from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, to John Rizzo, Acting General Counsel, Central Intelligence Agency (1 August 2002), reprinted in David Cole, *The Torture Memos: Rationalizing the Unthinkable* (The New Press, New York, 2009).

Memorandum from Patrick Philbin and John Yoo, Deputy Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel to William J. Haynes II, General Counsel, Department of Defense, Re: Possible Habeas Jurisdiction over Aliens Held in Guantanamo Bay, Cuba (28 December 2001) <<https://nsarchive2.gwu.edu/torturingdemocracy/documents/20011228.pdf>> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Memorandum from President George W. Bush to the Vice President, et al., Re: Humane Treatment of al Qaeda and Taliban Detainees (7 February 2002) www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB127/02.02.07.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Memorandum from Steven G. Bradbury, Principal Deputy Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, to John A. Rizzo, Senior Deputy General Counsel, Central Intelligence Agency Re:

Application of 18 U.S.C. §§ 2340-2340A to Certain Techniques That May Be Used in the Interrogation of a High Value al Qaeda Detainee (10 May 2005) reprinted in David Cole, *The Torture Memos: Rationalizing the Unthinkable* (The New Press, New York, 2009).

Memorandum from Steven G. Bradbury, Principal Deputy Assistant Attorney General, Office of Legal Counsel, to John A. Rizzo, Senior Deputy General Counsel, Central Intelligence Agency Re: Application of United States Obligation Under Article 16 of the Convention Against Torture to Certain Techniques That May Be Used in the Interrogation of the High Value al Qaeda Detainees (30 May 2005) reprinted in David Cole, *The Torture Memos: Rationalizing the Unthinkable* (The New Press, New York, 2009).

Memorandum Opinion from Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, for the Counsel to the President (7 February 2002) <<https://www.justice.gov/file/19096/download>> (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Rome Statute of the International Criminal Court (adopted on 17 July 1998, entered into force on 1 July 2002) 2187 UNTS 38544. Open Letter to Attorney General Alberto Gonzales' (Human Rights Watch, 5 April 2006) <<https://www.hrw.org/news/2006/04/05/open-letter-attorney-general-alberto-gonzales>> (Erişim Tarihi: 11.10.2023).

UNCHR Report of the Working Group on Arbitrary Detention (27 February 2006) UN Do. E/CN.4/2006/120.

United States of America, 'Second Periodic Report to the Committee against Torture' (29 June 2005) UN Doc CAT/C/48/Add.3.

Universal Declaration of Human Rights (adopted 10 December 1948 UNGA Res 217 A(III) (UDHR).